

ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНЫ СТАН БЕЛАРУСКАЙ МЕДЫЦЫНСКАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ

Варанец В. І.

Гродзенскі дзяржаўны медыцынскі ўніверсітэт, Гродна, Беларусь

У артыкуле робіцца першая спроба ў гісторыі беларускай лексікаграфіі абагуліць матэрыялы па пытаннях станаўлення і развіцця беларускай медыцынскай тэрміналогіі. Таксама ўпершыню разглядаюцца пытанні функцыянавання беларускіх фітонімаў і ўжывання дыялектных тэрмінаў медыцынскай лексікі. Падрабязна аналізуецца руска-беларускія слоўнікі медыцынскай лексікі.

Ключавыя словы: медыцынская лексіка, лексікаграфія, тэрміны, фітонімы, дыялектызмы, аманемія, медыцынскія слоўнікі.

Для цитування: Варанец, В. І. Гісторыя і сучасны стан беларускай медыцынскай тэрміналогіі / В. І. Варанец // Журнал Гродзенскага дзяржаўнага медыцынскага ўніверсітэта. 2020. Т. 18, № 6. С. 755-760. <http://dx.doi.org/10.25298/2221-8785-2020-18-6-755-760>.

Вывучэнне праблем беларускага тэрміназнаўства – важная задача лінгвістыкі. На працягу ўсёй гісторыі развіцця чалавецтва тэрміналогія адыгрывала і адыгрывае значную ролю ў зносінах паміж людзьмі, з’яўляецца эфектыўнай прыладай засваення розных спецыяльнасцей, сродкам паскарэння навукова-тэхнічнага прагрэсу, што надае актуальнасць дадзенаму даследаванню.

Медыцынская тэрміналогія адносіцца да спецыфічнага разраду лексікі, які з прычыны асаблівасцей словаўтваральнага, структурна-семантычнага і стылістычнага характара значна адрозніваецца ад агульнаўжывальных слоў і займае асаблівае месца ў лексічнай сістэме мовы.

На жаль, у беларускім мовазнаўстве тэма медыцынскай лексікі не з’яўляецца добра распрацаванай, што адкрывае для даследчыкаў шырокія магчымасці ў вывясненні якасцей дадзенага лексічнага пласта, яго характарыстык, асаблівасцей.

Роля беларускай мовы ў нашым грамадстве павышаецца з кожным годам. Адпаведна і медыцынскія тэрміны сёння досыць шырока ўжываюцца ў бытавой лексіцы, сферы аховы здароўя, у навуцы. Тым не менш, пытанні сучаснага стану беларускамоўных медыцынскіх тэрмінаў досыць рэдка з’яўляюцца прадметам дэталёвага, сур’ёзнага даследавання. Не менш важным застаецца і пытанне ўпарадкавання медыцынскай тэрміналогіі. З пункту гледжання вядомага беларускага мовазнаўцы В. П. Краснея, “стварэнне нарматыўна ўпарадкаваных навуковых тэрміналагічных сістэм – надзвычай адказная і складаная надзённая задача” [1; с. 39].

Такое ўнармаванне медыцынскай тэрміналогіі з’яўляецца важным і з прычыны наяўнасці ў Беларусі дзвюх дзяржаўных моў, кожная з якіх на кананадаўчым узроўні роўназначная ў плане сацыяльнага функцыянавання, але ў практычным аспекце дамінантай выступае руская мова. Наяўнасць добрага тэрміналагічнай базы на мове тытульнай нацыі павялічыць і цікавасць да мовы, і яе функцыянальнае выкарыстанне.

Дадзеная праца з’яўляецца першай спробай комплекснага аналізу сучаснага стану медыцынскай тэрміналогіі на беларускай мове.

Вынікі даследавання могуць быць выкарыстаны для далейшага складання вузкапрофільных і агульных медыцынскіх слоўнікаў на беларускай мове, а таксама для вырашэння праблемных пытанняў вучэбна-метадычнага характару, у лексікаграфіі, практычным перакладзе тэкстаў медыцынскага плану.

Шляхі і прыцыпы фарміравання медыцынскай тэрміналогіі

Існуе шмат азначэнняў паняцця “тэрмін”. Гэта звязана перш за ўсё з шматграннасцю дадзенага слова. Так, А. А. Рэфармацкі вызначаў тэрміны як “словы, абмежаваныя сваім асаблівым значэннем; словы, якія імкнуцца быць адназначнымі як дакладнае выражэнне паняццяў і назваў рэчаў. Тэрміны існуюць не проста ў мове, а ў складзе пэўнай тэрміналогіі. Тэрміналогія – гэта сукупнасць тэрмінаў дадзенай галіны вытворчасці, дзейнасці, ведаў, якая ўтварае асаблівы сектар лексікі, найбольш даступны свядомаму рэгуляванню і ўпарадкаванню” [2, с. 61-62].

Можна вылучыць тры накірункі медыцынскай тэрміналогіі: анатамічная, клінічная, фармацэўтычная.

Анатамічная тэрміналогія з’яўляецца неад’емнай часткай усёй медыцынскай адукацыі, паколькі базава ўсе анатамічныя тэрміны вывучаюцца на лацінскай мове. Апроч гэтага ў беларускай мове, як і іншых нацыянальных мовах, існуе досыць значны пласт уласнабеларускіх анатамічных тэрмінаў.

Клінічная тэрміналогія – гэта тэрміналогія, якая выкарыстоўваецца ў клінічнай практыцы. Значная частка такіх тэрмінаў утрымлівае грэка-лацінскія тэрмінаўтваральныя элементы: *entero-* (кішачнік), *nephro-* (нырка) – *энтэракаліт*, *нефралітыяз*. Агульная колькасць клінічных тэрмінаэлементаў перавышае 1500, аднак яны валодаюць рознай ступенню частасці. Ядро клінічнай тэрміналогіі складаюць прыкладна 150 тэрмінаэлементаў.

Фармацэўтычная тэрміналогія. Яна выкарыстоўвае, як правіла, грэчаскія і лацінскія словы або іх часткі, якія служаць для ўтварэння штучных новых тэрмінаў-назваў. Назвы лекавых сродкаў утвараюцца ад стандартных лацінскіх і

грэчаскіх элементаў слоў, што дазваляе па адной толькі назве лекавага сродка адтрымаць звесткі аб прынцепах яго дзеяння, хімічным складзе, асноўных кампанентах.

Спосабы ўтварэння медыцынскіх тэрмінаў

Існуе некалькі шляхоў утварэння тэрмінаў.

Лексіка-семантычны спосаб звязаны з так званай тэрміналагізацыяй агульналітаратурных слоў, якія шляхам пераасэнсавання набываюць новае тэрміналагічнае значэнне. Гэты спосаб даволі прадуктыўны пры станаўленні беларускай тэрміналагічнай лексікі: *ячмень* (бат.) і *ячмень* (медыц.).

Сінтаксічны спосаб – спосаб утварэння тэрмінаў шляхам рознага тыпу спалучэнняў, самы прадуктыўны амаль ва ўсіх галінах навукі і тэхнікі. Найбольшая колькасць тэрмінаў утворана па мадэлях: прыметнік+назоўнік, назоўнік+назоўнік і назоўнік+прыметнік+назоўнік, хоць у беларускай мове пашыраны і больш кампанентныя словазлучэнні: *Даўна хвароба, інфекцыйны носьбіт, рэгрэсіўнае ўспрыняцце, накапляльнік радыенуклідаў у арганізме* і пад.

Адным з найважнейшых пытанняў пры ўтварэнні тэрмінаў лічыцца іх пераклад з адной мовы на іншую. Паводле Л. Бархударова вылучаюцца тры тыпы семантычных адпаведнікаў: поўная адпаведнасць; частковая адпаведнасць; адсутнасць адпаведнасці. Таксама можа быць поўная адсутнасць адпаведнасцей лексічнай адзінцы адной мовы ў слоўнікавым складзе іншай мовы. Гэта так званая безэквівалентная лексіка.

Пад безэквівалентнай лексікай мы маем на ўвазе іншамовныя словы і словазлучэнні, якія абазначаюць дзеянні, прадметы, з’явы жыцця і пры гэтым яны не маюць ў мове перакладу эквівалентаў.

Адносна медыцынскай тэрміналогіі мы можам назваць наступныя спосабы перадачы безэквівалентнай лексікі.

1. *Транслітэрацыя*. Гэта запазычанне замежнага слова, якое на пісьме перадаецца літарамі мовы перакладу, а ў вуснай мове вымаўляецца згодна патрабаванняў мовы перакладу. Такіх слоў шмат у медыцынскай лексіцы. З англійскай у беларускую мову ўвайшлі такія словы, як *дрэнаж* (*draiage*), *цік* (*teak*); з нямецкай – *шпрыц* (*spritze*), *шпатэль* (*spatel*); з французскай – *грып* (*grippe*), *мігрэнь* (*migranne*); з лацінскай – *аорта* (*aorta*), *анемія* (*anaemia*).

2. *Калькаванне*. Вызначаецца як пераклад па частках іншамовнага слова (складанага ці вытворнага) або спалучэння слоў з наступным складаннем перакладзеных элементаў у адно цэлае: *killer cell* – *клетка-забойца*, *drug picture* – *лекавая карціна*.

3. *Апісальны пераклад*. Гэта спосаб перадачы безэквівалентнай лексікі шляхам раскрыцця значэння зыходнай адзінкі з дапамогай разгорнутага апісання: “*You have gastrinomatous Zollinger-Ellison Syndrome. Your stomach acid is eroding your own intestines.* – *У вас сіндром Золінгера-Элісана. Ваша страўнікавая кіслата раз’ядае Вашу нутро.*”

Марфалагічны спосаб тэрмінаўтварэння падзяляецца на два падтыпы: афіксацыя і складанне. Афіксацыя мае на ўвазе ўтварэнне слоў з дапамогай афіксаў (суфіксаў, прыставак, конфіксаў).

Суфіксальны (у тым ліку нульсуфіксальны) з’яўляецца вельмі пашыраным спосабам утварэння тэрмінаў:

- пры дапамозе прадуктыўных для беларускай тэрміналогіі суфіксаў **-нн-, -енн-, -эенн-, -онн-** для абазначэння працэсаў (*набраканне, утварэнне, засваенне* і інш.), суфікса **-к-** для абазначэння прадметнасці (*насадка, сулейка, выскепка*), суфікса **-нік-** (*мязнянік, чуйнік, праваднік*);

- пры дапамозе нульвога суфікса для ўтварэння аддзяяслоўных назоўнікаў (*недых, абмер, надрэз*);

- пры дапамозе інтэрнацыянальных суфіксаў **-ізм-, -іст-, -аж-, -ацы-(я)** і інш. (*крэцінізм, акуліст, дрэнаж, імунізацыя*).

Прэфіксальны спосаб (прыставачны спосаб):

- пры дапамозе інтэрнацыянальных прэфіксаў: **ультра-, экстрэ-, інтэр-, анты-** і інш. (*ультрагук, экстрасістала, інтэрстыцыяльны, антыбіётых*);

- пры дапамозе ўласнабеларускіх прэфіксаў **без-, проці-, звыш-, не-, у-, ва-, за-, ад-**, якія часта служаць і для ўтварэння тэрмінаў-антонімаў (*бязводны, процігнільны, уліванне*).

Прэфіксальна-суфіксальны спосаб характэрны адначасовым далучэннем да асновы прыстаўкі і суфікса (*міжжыльны, няспанне, накаленнік*).

Аснова- і словаскладанне – таксама пашыраны спосаб папаўнення тэрміналагічнай лексікі:

- пры дапамозе грэка-лацінскіх і інтэрнацыянальных элементаў: **-граф-, -графія-, -лаг-, -логія-, макра-, мікра-, -фон-, бія-, аэра-, астра-, -мер-, -трон, аўта-, -фон-, -стат, электра-, авія-, метр-, відэа-** і інш. (*баратэрмометр, імунолаг, гідратат, вазограф*);

- пры дапамозе ўласнабеларускіх асноў (*слыхамеранне, нутрацяглічны, камнеўтварэнне*).

Складана-суфіксальны – асноваскладанне з адначасовым далучэннем суфіксаў (*шматразовы, аднатыйны, цеплавыдатак* і інш.).

Абрэвіятурны спосаб – утварэнне складанаскарочаных слоў шляхам складання назваў першых літар або гукаў некалькіх слоў, цэлага слова і назваў першых літар або гукаў некалькіх слоў, спалучэннем частак слоў або цэлага слова і часткі, цэлага слова і назваў першых літар астатніх слоў, а таксама некаторых іншых спалучэнняў: *СНІД* (сіндром набытага імунадэфіцыту, *бэр* – біялагічны эквівалент рэнтгена, *цэпламер* і інш.)

Неўласцівыя для беларускай мовы суфіксы **-ірава(-ырава-)** у іншамовных дзеясловах ужываюцца, калі:

- а) без гэтага суфікса ўзнікае аманія дзеясловаў з суфіксамі **-ава(-ява-)**: *суміраваць* – *сумаваць*;

- б) дзеяслоў без суфікса **-ір(-ыр-)** губляе сваю семантычную акрэсленасць: *дыягнасіраваць*;

- в) дзеяслоў мае вузкая тэрміналагічнае значэнне: *імабіцыраваць*.

У беларускай тэрмінасістэме ўтварэнні з суфіксамі **-цель-** не маюць пашырэння, ім ад-

павядаюць лексемы з суфіксамі **-нік-, -льнік-**: *показатель – паказнік, а не паказацель, накопитель – накупляльнік, а не накупіцель.*

У некаторых прыметніках замест запазычаных **-аль(н)-, -яль(н)-, -іль(н)-** выкарыстоўваецца суфікс **-н-**: *функциональный – функцыйны, полиномиальный – паліномны.*

Шырокаўжывальныя суфіксы дзеепрыметнікаў **-уш-, -ющ-, -ем-, -им-** пры перакладзе з рускай мовы на беларускую часцей перадаюцца: суфіксам **-льн-**, калі тэрмін-словазлучэнне абазначае пэўную якасць (*блуждающий нерв – блукальны нерв; обратимый – абарачальны*); суфіксам **-ан-**, калі названы аб'ект знаходзіцца ў працэсе аперацыі (*оперируемый – апераваны*); суфіксам **-оўн-**, калі тэрмін абазначае функцыю наймення (*растормаживающий – разгальмоўны*).

Этапы станаўлення беларускай медыцынскай тэрміналогіі

Гісторыя беларускай медыцынскай лексікі сваімі каранямі адыходзіць у агульнаіндаеўрапейскую мову і агульнаславянскую мову-аснову, на базе якой узнікла старабеларуская мова. Спачатку гэта былі намінацыі розных прадметаў і з'яў у народным маўленні з далейшай фіксацыяй іх у помніках старабеларускай мовы. Найбольшы ўздым развіцця медыцынскай лексікі прыпадае на XIV-XV стагоддзі, калі ў ВКЛ пачало пашырацца кнігадрукаванне. Асноўную частку медыцынскай тэрміналогіі складаюць ўсходнеславянская беларуская лексіка і тэрміны ўласнабеларускага паходжання.

Паколькі беларуская мова характарызуецца працягласцю і перарывістасцю свайго развіцця, то і гісторыя фарміравання медыцынскай тэрміналогіі таксама працяглая і перарывістая ў адрозненні ад іншых славянскіх моў. У працэсе фарміравання медыцынскай лексікі ўтварыліся наступныя моўныя групы: спрадвечна беларускія найменні; запазычаныя класіфізмы, дапасаваныя да фанетычнай і марфалагічнай сістэмы беларускай мовы; заходнееўрапейскія тэрміны; лацінізмы.

Актывізацыя тэрміналагічнай справы на Беларусі прыйшлася на першую палову дваццатых гадоў мінулага стагоддзя. У 1921 г. пачала сваю працу Беларуская навукова-тэрміналагічная камісія. У перыяд 1922-1930 гг. ёю былі выдадзены 24 выпускі беларускай навуковай тэрміналогіі па розных раздзелах навукі і тэхнікі, зроблены пэўныя крокі ўкаранення дадзенай тэрміналогіі ў практычную дзейнасць. Гэта быў найбольш прадуктыўны перыяд у беларускай лексікаграфіі.

Распрацоўка непасрэдна медыцынскай тэрміналогіі пачалася з канца 1923г., калі супрацоўнік прыродазнаўчай секцыі Інбелкульта доктар І. Цвікевіч распачаў укладаць тэрміналогію па анатоміі, фізіялогіі і гігіене. Далей гэтай справай занялася тэрміналагічная камісія ў складзе членаў Інбелкульта І. Цвікевіча (старшыні), П. Трэмповіча (сябра камісіі) і П.Каравайчыка (сакратара). За аснову тэрмінаскладання імі

была абрана беларуская гутарковая мова. Пры адсутнасці якога наймення ствараўся неалагізм. Таксама мелі месца запазычанні. Такім чынам былі распрацаваны тры выпускі анатамічнай тэрміналогіі агульным аб'ёмам 6710 слоў.

У 1928 годзе да распрацоўкі тэрмінаў далучаецца медыцынскі факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. На працягу наступнага дзесяцігоддзя з'яўляюцца падручнікі і дапаможнікі на беларускай мове па хірургіі, акушэрстве, гінекалогіі, скурных і венерычных захворваннях, паталагічнай анатоміі, ЛОР-хваробах; руска-беларускі слоўнік псіхіятрычных тэрмінаў.

Аўтары “Беларускай навуковай тэрміналогіі” стварылі падмурак для далейшага развіцця беларускай лексікаграфіі, што стала значнай з'явай у нацыянальным мовазнаўстве.

У трыццатыя гады пачалі выдавацца падручнікі па акушэрству і гінекалогіі, артапедыі, гігіене, хірургіі, фармакалогіі. Але з другой паловы трыццатых гадоў гэты працэс быў канчаткова спынены.

Калі ў 90-я гады мінулага стагоддзя беларуская мова атрымала статус дзяржаўнай, праца па тэрмінавытворчасці ў медыцыне аднавілася. На працягу дзесяці год выйшлі адразу некалькі перакладных медыцынскіх слоўнікаў. На фарміраванне сучаснай медыцынскай тэрміналогіі аказалі значны ўплыў:

1. *Запазычанні.* Як правіла, запазычваюцца інтэрнацыянальныя тэрміны, якімі карыстаюцца многія мовы. Але дапускаецца выкарыстанне і нацыянальных тэрмінаў, калі падобны не задавальняе як інтэрнацыянальны або немагчыма зрабіць якасны яго пераклад. Часцей за ўсё пры запазычаннях выкарыстоўваецца калькаванне (звычайна з рускай мовы): *тазобедренный – тазасцегнавы, большеберцовый – вялікагалёнкавы.* У складаных тэрмінах першай часткай звычайна з'яўляюцца ўсечаныя часткі грэчаскіх і лацінскіх назоўнікаў і прыметнікаў.

Адназоўнікавы кампанент грэчаскага паходжання: **ларынга-** (ад *larynx*, **-ngos** – *гартань*), *ларынгастэноз*; **мія-** (ад *mys*, **myos** – *мышца*), выражае паняцце “*мышачны*”: *міяфібрылы, міярэлектанты*; **неўра-** (ад *neuron* – *нерв*), указвае на сувязь з нервовай сістэмай і інш.

Колькасць лацінскіх тэрмінаў значна меншая ў параўнанні з грэчаскай мовай.

Гэта, як правіла, тэрміны, першай часткай якіх з'яўляюцца лацінскія элементы **вібра-** (ад *vibro* *дрыжу, вагаюся*, выражае паняцце “*вібрацыйны*”), **імуна-** (ад *immunis* *свабодны ад чаго-небудзь, некрануты*; указвае на адносіны да імунітэту), **каранара-** (ад *coronarius* *вянечны*; *выражае паняцці “які мае адносіны да вянечных артэрый сэрца”*) і інш.

Наступнай часткай складаных тэрмінаў часта з'яўляюцца элементы **-фікацыя** (ад *facere* *рабіць*; абазначае ўкараненне, распаўсюджанне), **-цыд** (ад *caedo* *забіваю*; адпавядае паняццю знішчэнне), **-ол** (ад *oleum* *алей*; адпавядае паняццю алей).

Многа тэрмінаў запазычана з іншых моў ужо ў гатовым выглядзе: *білірубін* (*bilirubinum*, ад

bilis “жоўць” + rubber “чырвоны” – лацінізм), *самнамбулізм* (somnambulisme, ад лацінскага somnus “сон” + ambulare “хадзіць” – з французскай мовы), *мальсека* (malsecco, ад male “хвароба” + secco “сухасць” – з італьянскай).

2. *Уласнабеларуская лексіка*. Сюды мы адносім тэрміны, што ўзніклі ў беларускай мове з XIV стагоддзя і да нашых дзён: *нырка, лытка, галёнка*.

3. *Неалагізмы*. Па меры з’яўлення новых прадметаў і паняццяў узнікае неабходнасць у іх моўным абазначэнні. Так і з’яўляюцца неалагізмы: *эмбрыёлаг, аксід, тамограф*.

У беларускай мове ёсць яшчэ вялікі незапатрабаваны пласт медыцынскай тэрміналогіі. Гэта дыялектныя словы.

Лексіка народнай медыцыны

Народная медыцына – сукупнасць набытых народам ведаў пра гаючыя сродкі, лекавыя травы і гігіенічныя навывыкі, а таксама іх практычнае выкарыстанне для зберажэння здароўя, папярэджання і лячэння хвароб; шэраг прыёмаў, накіраваных на лячэнне і прадухіленне захворванняў. Узнікла яна ў глыбокай старажытнасці. З незапашваннем ведаў па народнай медыцыне паявіліся асобы, асноўным заняткам якіх стала лячэнне. Іх называлі лечцамі, зяленнікамі, траўнікамі. На народную медыцыну ўплывалі таксама містычныя ўяўленні, якія спрыялі знахарству; узнікненне многіх хвароб тлумачылі ўсяленнем у чалавека злых духаў, хворых лячылі замовамі.

Народная медыцына – неад’емная частка культуры беларускага народа. На працягу стагоддзяў беларусы перадавалі з пакалення ў пакаленне таямніцы лячэння чалавечага цела. Адпаведна і папаўнялася лексіка народнай медыцыны, якая з’яўляецца важнай крыніцай папаўнення слоўнікавага складу сучаснай беларускай мовы. Шмат якія словы знайшлі сваё месца ў сучасных медыцынскіх тэрміналагічных слоўніках, слоўніках лекавых раслін. Некаторыя перайшлі ў разрад архаізмаў, або папоўнілі беларускія дыялектныя слоўнікі.

На жаль, гэты пласт беларускай лексікі, шматлікі і разнастайны, не атрымаў яшчэ належнай апрацоўкі. У народнай медыцыне вельмі часта не проста называюцца хваробы, а падаюцца і іх сімптомы. Лексіка народнай медыцыны ахоплівае як унутраныя хваробы чалавека, так і знешнія пашкоджанні скурнага покрыва, траўматалогію асобных органаў чалавека.

СПАРОН (аборт) – *дачаснае адвольнае або штучнае спыненне цяжарнасці*.

ЗАВАЛКІ (ангіна) – *запаленне слізістай абалонкі зеву, мігдалін*.

ВЯТРУХА (ветраная воспа) – *вострая, пераважна дзіцячая хвароба, якая суправаджаецца буйным сытам*.

АДЗЁР (кор) – *заразная дзіцячая хвароба з высыпкай на целе*.

КУКСА (кульця) – *частка канцавіны, якая застаецца пасля адняцця, траўмы або абумоўлена прыроджанай заганаў развіцця*.

Лексіку народнай медыцыны і сукупнасць яе ведаў выкарыстоўвае і сучасная медыцына, якая бярэ з яе ўсё каштоўнае і рацыянальнае. У клінічную практыку прыйшлі бальнеа-, гелія, фітатэрапія, лячэбнае харчаванне. Адпаведна і папаўняецца сучасная медыцынская тэрміналогія.

Беларускія фітонімы

Усе фітонімы, якія функцыянуюць у беларускай мове, можна раскласіфікаваць па групах, аб’яднаных агульнай прыкметай.

Дрэвы і хмызнякі: *брызгліна еўрапейская, вольха шэрая, ясакар*.

Асаблівую групу складаюць назвы шматгадовых дравяністых раслін, якія замест галоўнага ствала маюць некалькі сцяблін: *абляпіха крушынападобная, глог калючы, феіхоа*.

Культурныя фруктовыя дрэвы і іх плады: *вішня звычайная, гранат звычайны, сліва хатняя*.

Дрэвападобныя, хмызняковыя, травяністыя расліны ягаднай флоры: *ажыны шызыя, бружмель, шыпына карычная*.

Травяністыя расліны: *каляндра пасяўная, саладкакорань, фенхель звычайны*.

Злакавыя культуры: *авёс пасяўны, кукуруза звычайная, рыс*.

Назвы бабовых культур: *бабы звычайныя, віка пасяўная, сачавіца харчовая*.

Назвы агародных і бахчавых культур: *агурок пасяўны, бульба, кавун звычайны*.

Назвы раслін і кветкі гэтых раслін: *аксаміткі дробнакветкавыя, гарлачык белы, мальва лясная*.

Назвы водарасцей, ліян, імхоў: *лішайнік, марская капуста, плюшч звычайны*.

Назвы грыбоў: *баравік, грузд, мухомор*.

Аманімія ў медыцынскай тэрміналогіі

Аманімія мае месца ў медыцынскай тэрміналогіі. Асноўнымі крыніцамі аманіміі з’яўляюцца: запазычанні з розных крыніц, калькі; размежаванне двух ці некалькіх значэнняў мнагзначнага слова; змяненне слоў, якія раней гучалі па-рознаму. Таксама аманімія можа быць вынікам метафары ці метаніміі. Слова рак можа ўжывацца ў значэнні жывёлы і як назва анкалагічнага захворвання.

Ва ўмовах існуючага ў Рэспубліцы Беларусь білінгвізму магчымы моўныя памылкі, звязаныя з інтэрферэнцыйным уплывам амонімаў.

Вось толькі некаторыя тыповыя памылкі, уласцівыя прадстаўнікам аховы здароўя у іх прафесійнай дзейнасці.

Мачавы пузыр перакладаюць як мачавая бурбалка з прычыны, што ў рускай мове слова пузыр аманімічнае. Аднак у беларускай мове слова бурбалка тлумачыцца як паветраны шарык у вадзе або іншай вадкасці.

Скурная тканка становіцца часта скурнай тканінай. Але тканіна – гэта выраб, атрыманы ў працэсе ткання на ткацкім станку.

Страўнікава-кішачны тракт памылкова выдаюць як страўнікава-кішачны гасцінец. Але гасцінец – вялікая дарога, шырокі ўезджаны шлях – не мае ніякіх адносін да фізіялогіі чалавека.

Кісь рукі часта перакладаюць як пэндзаль рукі. Але ж пэндзаль мае дачыненне да малярных работ або жывапісу, паколькі тлумачыцца як пучок шчаціння, валасоў або шэрсці, прымацаваны да ручкі, які служыць для нанясення фарбы, клею на паверхню чаго-небудзь.

Слінааддзяленне перакладаюць як слінаадлучэнне. Але адлучыць азначае пазбавіць сувязі з кім-небудзь, чым-небудзь.

Руска-беларускія медыцынскія слоўнікі

Русско-белорусский словарь : в 3-х томах. под редакцией Я. Коласа, К. Крапивы і П. Глебкі – Мн.: Бел.Эн., 1994. Безумоўна, гэта не медыцынскі слоўнік у чыстым выглядзе. Але гэтым выданнем і наступнымі перавыданнямі часцей за ўсё карысталіся пры перакладзе медыцынскіх тэкстаў у канцы 90-х- пач. 2000-х. Хаця некаторыя аспіранты і магістранты выкарыстоўваюць і сёння пры перакладзе на беларускую мову аўтарэфератаў. У слоўніку змешчаны 442 медыцынскія тэрміны, у якіх пададзены двойны пераклад з рускай мовы: уласнабеларускае слова і калька з рускай мовы. Прычым у 335 выпадках першае (дамінуючае) месца займае менавіта гэтая калька: *учет – учот, улік; бедро – бядро, сцягно*.

Друян Л. И. “Краткий терминологический словарь для медицинских сестёр”. Утрымлівае каля 1100 медыцынскіх тэрмінаў на рускай і беларускай мовах, а таксама тэрміны сумежных галін ведаў, якія шырока выкарыстоўваюцца ў медыцыне.

Стасевіч А., Варыёцкі С. “Короткі расейска-беларускі фізіялагічны слоўнік”. Выданне змяшчае больш за 3000 азначэнняў як у галіне фізіялогіі, так і ў іншых сферах медыцыны. Аўтары ў сваёй працы часткова выкарысталі напрацоўкі Тэрміналагічнай камісіі 20-х гадоў мінулага стагоддзя, часткова напоўнілі слоўнік уласнымі неалагізмамі. У выніку атрымалася досыць цікавая з пункту гледжання лексікаграфіі праца, аднак не заўсёды апараўданая перанасычанасць наватворамі прымушае падыходзіць да слоўніка досыць асцярожна: *анастомоз – сутака, блокада – супын, клетчатка – абалоніна*.

Русско-белорусский медицинский словарь. Опыт словаря-справочника под ред. А. Ф. Гарэлавай. Слоўнік змяшчае каля пяці тысяч артыкулаў. Адлюстроўвае вялікі пласт медыцынскай лексікі, якая актыўна выкарыстоўваецца ў хірургіі, тэрапіі, анатоміі, біялогіі, біяхіміі, анкалогіі. Колькасць уласнабеларускіх тэрмінаў не перавышае дзвюх соцень. Астатнія словы – калькі з іншых моў: *веснушки – вяснушкі, бедро – бядро, грыжа – грыжа*.

В. И. Воронец “Русско-белорусский медицинский словарь”. Выдадзены ў 2005 г., а ў 2017 г. быў перавыдадзены з дапаўненнямі і змяненнямі. Слоўнік налічвае больш за 5000 медыцынскіх тэрмінаў, якія шырока выкарыстоўваюцца ў анатоміі, тэрапіі, хірургіі, анкалогіі, псіхіятрыі, артапедыі, траўматалогіі, гісталагіі, біяхіміі. Адрозніваецца ад сваіх папярэднікаў тым, што ў ім упершыню адлюстраваны вялікі

пласт уласнабеларускіх тэрмінаў – больш за 2000: *аборт – спарон, гастрит – разачка, мышца – цягліца*. Такім чынам, на сённяшні дзень гэта самы буйны слоўнік падобнага тыпу ў беларускай лексікаграфіі.

В. И. Варонец “Руска-беларускі тлумачальны слоўнік медыцынскіх тэрмінаў”. Кніжка змяшчае больш за тры тысячы медыцынскіх тэрмінаў, прычым каля 2000 уласнабеларускіх. Апроч перакладу з рускай на беларускую мову, слоўнік дае тлумачэнне кожнаму тэрміну, а таксама вылучае тэрміны з канструктыўна-абмежаваным значэннем: *агонія – кана/нне (н.р.), аго/нія (ж.р.) – перадсмяротны стан арганізма; глаукома – глаўко/ма (ж.р.) – вялікая група вочных захворванняў, характарызуецца сталым або перыядычным павышэннем унутрывочнага ціску з наступным развіццём тыповых ган поля зроку; нарушить – пару/шыць – 1) (што.) Перашкодзіць нармальнаму стану, развіццю чаго-н., перарваць; 2) (што.) Не захавачь чаго-н., пераступіць што-н.; 3) (каго-што) Скрануць, разварушыць*.

В. И. Варонец “Дыялектны слоўнік медыцынскіх тэрмінаў Беларусі”. Дадзены слоўнік з’яўляецца першай спробай стварыць даведнік, у якім змяшчаюцца дыялектызмы медыцынскага характару ў іх сучасным выглядзе. Слоўнік ставіць за мэту паказаць “залаты запас” беларускай медыцынскай тэрміналогіі, які ўтрымлівае дыялектная лексіка, а таксама дапамагчы арыентавацца маладым спецыялістам у галіне медыцыны пры працы з насельніцтвам у розных мясцовасцях Беларусі. Агульная картатэка слоўніка налічвае каля 500 картак-слоў. Слоўнік уключае толькі медыцынскі пласт лексікі: назвы хвароб, лекаў, лекавых траў, дзеяння і паняцці медыцыны: *абмо/р м. – прыступ эпілепсіі (хранічная нервовая хвароба, якая характарызуецца сутаргавымі прыпадкамі і стратай прытомнасці); ве/трыца ж. – ветраная воспа (вострая, пераважна дзіцячая хвароба, якая суправаджаецца буйным сыпам); по/сусць ж. – перхаць (дробныя лусачкі рагавых клетак скуры галавы, якія ўтвараюцца каля валасоў у выніку захворвання скуры*.

В. И. Варонец, А. В. Варонец. “Руска-беларускі слоўнік-даведнік лекавых раслін”. Агульная картатэка слоўніка налічвае больш 500 картак-слоў. Слоўнік дае дакладны пераклад на беларускую мову назваў лекавых раслін, што выкарыстоўваюцца на Беларусі, і знаёміць з уласнабеларускай фітатэрапеўтычнай тэрміналогіяй. Да кожнага слова даецца фотаздымак названай расліны. Асноўным прынцыпам перакладу рускіх слоў у слоўніку з’яўляецца выяўленне найбольш дакладнага эквівалента для кожнага слова і яго значэння. Калі рускае слова перакладаецца некалькімі адназначнымі беларускімі словамі, то на першае месца ставіцца афіцыйна прынятае слова: *Будра плющевидная – будра плюшчападобная (ж.р.) / сабачая мята (ж.р.) – для медыцынскага прымянення нарыхтоўваецца ўся надземная частка расліны, зборваюць падчас цвіцення. Расліна выкарыстоўваецца пры запаленні лёгкіх, бронхіальнай дышаві-*

цы, захвораньня печані і жоўцевага пузыра, шчытападобнай залозы, скурных захвораньнях, пры мочакамянёвай хваробе. У народнай медыцыне будра лічыцца адхарквальным, страўнікавым, мачагонным, супрацьзапаленчым і болесуцішальным сродкам. Расліна лічыцца атрутнай, прымаць з асыярожнасцю; дкая рута – дзікая рута (ж.р.)/ дымянка лекавая (ж.р.) – дзікая рута з'яўляецца выдатным агульнаўмацавальным рэчывам. Дапамагае пры пароках сэрца, пры сухотах лёгкіх, хранічных бронхітах, пры міякардах. Таксама станюцца ўплывае на апе-

тыт, валодае паслабляльным дзеяннем, дзякуючы чаму выкарыстоўваецца для нармалізацыі страўнікавай сакрэцыі; чертопалох понікаюцый – чартапалох паніклы (м.р.) – чартапалохам лечаць бессань, для гэтага ўжываюць адвар сухіх кветак. Пры комплексным лячэнні рама-тусу, слупняку, захвораньняў нырак і мачавога пузыра ўжываюць свежа выціснуты сок лісця чартапалоху. Не менш карысны алей расліны ў якасці ранагаючага сродку. Таксама выкарыстоўваюць для ачышчэння печані.

Літаратура

1. Красней, В. П. Некаторыя лінгвістычныя аспекты нарматыўнасці тэрміна / В. П. Красней // Роднае слова. – 2011. – № 7. – С. 38-42.
2. Реформатский, А. А. Введение в языковедение / А. А. Реформатский ; под ред. В. А. Виноградова. – Москва, 1996. – 536 с.
3. Друян, Л. И. Краткий терминологический словарь для медицинских сестёр / Л. И. Друян. – Минск, 1992. – 94 с.
4. Стасевич, А. Кароткі расейска-беларускі фізіялягічны слоўнік / А. Стасевич, С. Варыёцкі. – Минск, 1993. – 51 с.
5. Воронец, В. И. Русско-белорусский медицинский словарь / В. И. Воронец. – Гродно, 2005. – 99 с.
6. Варанец, В. I. Руска-беларускі тлумачальны слоўнік медыцынскіх тэрмінаў / В. I. Варанец. – Мінск, 2013. – 204 с.
7. Варанец, В. I. Дыялектны слоўнік медыцынскіх тэрмінаў Беларусі / В. I. Варанец. – Гродна, 2016. – 73 с.

References

1. Krasnej VP. Nekatoryja lingvistychnyja aspekty narmatywnasci tjermina. *Rodnae slova*. 2011;7:38-42. (Belorussian).
2. Reformatskij AA; Vinogradov VA, ed. *Vvedenie v jazykovedenie*. Moscow; 1996. 536 p. (Russian).
3. Drujan LI. *Kratkij terminologicheskij slovar dlja medicinskih sestjor*. Minsk; 1992. 94 p. (Russian).
4. Stasevich A, Varyjocki S. *Karotki rasejska-belaruski fizyjaljagichny slovnik*. Minsk; 1993. 51 p. (Belorussian).
5. Varanets VI. *Rusko-belorusskij medicinskij slovar*. Grodno; 2005. 99 p. (Russian).
6. Varanets VI. *Ruska-belaruski tлумачalny slovnik medycynskih tjerminaw*. Minsk; 2013. 204 p. (Belorussian).
7. Varanets VI. *Dyjalektny slovnik medycynskih tjerminaw Belarusi*. Grodno; 2016. 73 p. (Belorussian).

HISTORY AND CURRENT STATE OF BELARUSIAN MEDICAL TERMINOLOGY

Varanets V. I.

Grodno State Medical University, Grodno, Belarus

The article is the first attempt in the history of Belarusian lexicography to summarize the materials on the formation and development of Belarusian medical terminology. Also for the first time the issues of functioning of Belarusian phytonyms and use of dialectal terms of medical vocabulary are considered. Russian-Belarusian dictionaries of medical vocabulary are analyzed in detail.

Keywords: medical vocabulary, lexicography, terms, phytonyms, dialectisms, anemia, medical dictionaries.

For citation: Varanets VI. History and current state of belarusian medical terminology. *Journal of the Grodno State Medical University*. 2020;18(6):755-760. <http://dx.doi.org/10.25298/2221-8785-2020-18-6-755-760>.

Конфлікт інтарэсаў. Аўтары заяўляюць пра адсутнасць канфлікту інтарэсаў.
Conflict of interest. The authors declare no conflict of interest.

Пра аўтараў / About the authors
Варанец Віктар Іванавіч / Varanets Victor, e-mail: v.i.voronets@gmail.com

Паступіла / Received: 28.09.2020

Прынята да друку / Accepted for publication: 17.11.2020